

Litteraturgranskningar

STIG-BJÖRN LJUNGGREN: *Folkhemskapitalismen – Högers programutveckling under efterkrigstiden*. Stockholm: Tidens förlag 1992.

Det finns två sätt att förhålla sig till Stig-Björn Ljunggrens doktorsavhandling i statsvetenskap, *Folkhemskapitalismen – Högers programutveckling under efterkrigstiden*. Det ena förhållningssättet, vi kan kalla det för det välvilliga, är att betrakta boken som en politisk essä. Läst som en sådan kan man uppskatta det långa historiska perspektivet, roas av drastiska formuleringar, stimuleras av uppslagsrikedom, botanisera i frikostiga citat, och något irriteras över en och annan jargongartad "analys". Kort sagt: genom att insupa de drygt 400 sidorna lär man sig en hel del om svensk politik och, framför allt, om hur moderater resonerar ideologiskt.

Det andra förhållningssättet, det mindre välvilliga, är att betrakta boken som en vetenskaplig produkt. Läst med fakultetsopponentens onda ögon noterar man att resonemangen brister i systematik, att begreppen ofta är oprecisa, och att framställningen sviktar i kritisk distans. Omdömet blir, försiktigt uttryckt, mindre positivt. Det är den senare läsarten som skall praktiseras över de följande sidorna.¹

"Folkhemskapitalismen" hör hemma i den uppsaliensiska traditionen av idéanalyser. För att precisera de inledande anklagelserna är det nödvändigt att identifiera strategiska ställningstaganden vid utövandet av traditionen. Någon större hjälp på vägen i form av metodiskt orienterad litteratur finns inte att få. Idéanalytikerna tycks huvudsakligen arbeta med informell traditionsförmedling. En valforskare utan yrkesmässig erfarenhet av metoden får söka sig fram på egen hand. Hur gör man egentligen en idéanalys? Och i vilka skeden

kan Ljunggren beskyllas för att ha trampat snett?

Valet av metod

Idéanalytiska studier inleds allt som oftast med en särskild positionsbestämning. Undersökningen sägs vara ett exempel på antingen en "innehållslig" eller en "funktionell" idéanalys. Innehållsliga analyser sägs ha som syfte att pröva giltigheten i de aktuella idéerna, medan funktionella analyser (genetiska, intentionala eller kausala) är inriktade på att förklara olika aktörers omfattande av idéerna.

Detta förefaller vara en av senare decenniernas mest överutnyttjade distinktioner. Låt gå för att skilja ut idékritiken som en särskild metod, men varför använda beteckningen *innehållslig*? Skulle inte också andra typer av analyser syssla med idéernas innehåll? Inte handlar väl exempelvis genetiska studier (Tänkare A är influerad av Tänkare B) om idéernas *funktioner* i samhället? Vilka insikter vinner man för övrigt på att under en och samma hatt förena genetiska, kausala och intentionala idéanalyser?² En invändning som går utöver valet av terminologi är att distinktionen inte tar hänsyn till att många idéanalyser, fullt legitimt, stannar vid en beskrivande fixering av den aktuella idémängden.

Även Ljunggren bekänner sig till den "innehållsliga-funktionella" distinktionen. Analysen karakteriseras som huvudsakligen innehållslig då "idéernas funktioner, deras 'egentliga' syfte, inte berörs" (s. 27). Närmare bestämt tänker Ljunggren använda sig av den idékritiska metoden, vilken preciseras till att forskaren uttalar sig om idéernas sammanhang med varandra, utsagornas rimlighet och i vissa fall deras giltighet. Hans idéanalys uppges vidare försöka "kasta ljus över politiska idéer och bygga upp en helhetsbild av partiets

idémässiga ställningstaganden". Ljunggrens varudeklaration stämmer bara till en del med hans empiriska analyser, och den är, som vi kommer att se, en följd av terminologiska och begreppsliga oklarheter.

Med viss tvekan – på de inledande sidorna serveras ett femtontal delvis, men bara delvis, överlappande syftesformuleringar – är studiens huvudsakliga uppgift att undersöka hur högern har förhållit sig till välfärdsstaten under efterkrigstiden. I uppgiften ingår att reda ut vilket inflytande som tre tankeskolor (liberal-konservatismen, kulturkonservatismen och socialkonservatismen) har haft under olika epoker, och att bestämma den etikett som bör sättas på dagens moderata samlingsparti (liberal eller konservativ). I slutänden ämnar Ljunggren driva hem tesen att högerns idéutveckling kännetecknas mer av stabilitet än av förändring; de förskjutningar som kan registreras är konsekvensen av anpassningar till nya samhällsförhållanden snarare än av förändrade ideologiska positioner.

Omsatt i metodtermer betyder det att Ljunggren gör två typer av idéanalyser. För det första rekonstruerar, beskriver, han högerns syn på välfärdsstaten. För det andra artbestämmer han högerns idéer i relation till tre på förhand definierade tankeskolor, vilket torde kunna kallas en typ av genetisk analys. Vi får här en illustration till den rådande terminologiska oklarheten. Uppgiften att beskriva högerns syn på välfärdsstaten har ingen självklar plats i distinktionen mellan innehållslig och funktionell idéanalys. Och den genetiska (etiketterande) uppgiften att bestämma inflytandet för olika tankeskolor har inte mycket med idéernas funktioner att göra. I stället handlar analysen om aspekter av de politiska idéernas innehåll som inte är ett spår giltighetsprövande.

För att avsluta resonemanget. Frågan är om inte idéanalytikerna gör mänskligheten en tjänst genom att sluta ta omvägen över åtskillnaden mellan "innehållslig" och "funktionell". För en utomstående förefaller det mer klagörande att gå direkt på metodmässiga grundtyper som beskrivande idéanalys, idékritik och genetisk idéanalys. Under alla om-

ständigheter hade Ljunggren varit betjänt av en mindre slentrianmässig metoddeklaration.

Hur förhåller det sig då med den utlovade idékritiska ansatsen? Jo, på några ställen resonerar Ljunggren kritiskt om idéernas sammanhang, men han lägger faktiskt mer energi på att uttala positiva omdömen om högerns ideologiska kraft. Ambitionen att tolka välvilligt är i och för sig lovvärd – det är en av bokens förtjänster att moderaterna får komma till tals på sina egna villkor – men med en långt driven positivitet riskerar uttolkaren att degraderas till ideologisk festtalare:

(D)en liberalkonservativa idéströmningen är värd att ta på allvar. Liberalkonservatismen utvecklas således från en marknadsliberal profil till en lödig amalgering, där individualism kombineras med kollektivitet, frihet med ansvar och ekonomism med värn om traditioner.

I avsnitt som dessa framstår Ljunggren som en inverterad Tingsten; det är inte idékritik utan idépanegyrik som han ägnar sig åt.

Att precisera idémängder

Ett första steg på väg mot en empirisk idéanalys är att precisera den idémängd som skall undersökas. (Verksamheten torde motsvara det som på variabelspråk kallas att definiera den beroende variabeln.) Här finns två huvudalternativ. Idéanalytikern kan på förhand precisera aktuella begrepp och kategorier och sedan pröva dessa mot materialet, eller så kan denne välja en öppen definition som fylls med innehåll av empirin.³

Ljunggrens beroende variabel är "högerns syn på välfärdsstaten". En sådan idémängd skulle kunna motivera ett omfattande diskursivt arbete, men Ljunggren väljer att förbigå litteraturens alla distinktioner. Rent principiellt finns inget att invända mot ett sådant förfaringssätt, även om man kan tycka det vara intellektuellt lättjefullt att inte ens antyda en problematisering (konsten att rätt lyfta en hatt är som bekant fundamental för statsvetare såväl som för religionsstiftare).

Åtskilligt allvarigare är att synen på välfärdsstaten visar sig stå för en mängd företeelser utan märkbar avgränsning (allt från värderingar av generella bidrag till uppfattningar om utgångsförbud för tonåringar och skvalmusik i radion). Det går heller inte att följa samtliga teman kontinuerligt då innehållet i "statssynen" skiftar över tid (beroende på hur högerens interna debatt gestaltat sig får man förmoda). Visst kan man tänka sig situationer när ett sådant öppet förhållningssätt är acceptabelt, men om det inte skall urarta till lösligt historieberättande vill man ha en försäkran om att författaren är medveten om sina beslut.

Vid en genetisk idéanalys av här aktuell karaktär är det utöver den beroende variabeln nödvändigt att precisera även jämförelsepunkterna. Har den aktuella idémängden störst släktskap med ideologi A, B eller C? Enligt metodlärans elementa bör sådana jämförelsepunkter uppfylla tre villkor: indelningarna skall vara *ömsesidigt uteslutande* (det skall åtminstone finnas någon skillnad mellan dem), *täckande* (de skall behandla relevanta aspekter av det aktuella fenomenet) och *parallella* (samma aspekter skall tas upp i samtliga alternativ).⁴

Ljunggrens version av genetisk analys utgår som nämnts från tre tankeskolor som antas konkurrera om utrymmet i högerens part doktrin (liberalkonservatism, socialkonservatism och kulturkonservatism). Utgångspunkten är intressant då den polemiserar mot uppfattningen att högeren har en antingen konservativ eller liberal ideologi. Likaså utgör presentationen av tankeskolorna informativ läsning. Vem vill inte stifta bekantskap med exempelvis den kulturkonservative tänkaren Alfred Bindslev, eller med furst Bernhard von Bunslov, som hävdar att konservatismen "framalstrar de skönaste frukter om den ympas med liberalismens idéer"?

I det ögonblick man försöker tränga bakom ordmassorna och nagla fast byggstenarna i respektive tankeskola uppstår emellertid problem. Det är en inte helt enkel uppgift att reda ut vilka de konstituerande elementen egentligen är. Nedanstående sammanställning är min bästa kondensering av de kritiska sidorna 29

till 36. (Ljunggrens resonemang är av sådan art att det inbjuder till exegetik. Alternativa närläsningar emotses med förtjusning.)

Socialkonservatism: utvecklingsoptimism; accepterar välfärdssystemets grundidé (staten har ett avgörande ansvar för medborgarnas välfärd); staten spelar över huvud taget en viktig roll i samhällsutvecklingen, dock är den etatistiska bekännelsen begränsad; strävar efter att motverka polarisering och bevara sociala miljöer från moderniserings krafter; paternalism; samt, (kanske), individualism.

Kulturkonservatism: utvecklingspessimism; positiv till traditionalism; avvisar assimileringstendenser och inslag av tidsanda; liknar i övrigt socialkonservatismen men med mindre individualism och etatism i dess moderna skepnad; paternalism.

Liberalkonservatism: utvecklingsoptimism; betonar individualism; tilltro till marknadsekonomin; skeptisk till staten; tveksamhet inför det traditionella samhället men respekt för västerländska värderingar och institutioner som gjort kapitalismen framgångsrik.

Utän att tröska detaljer vågar jag hävda att indelningarna trampar över när det gäller åtminstone kraven på att vara parallella och ömsesidigt uteslutande.⁵ Det ställer sig t ex svårt att upptäcka en distinkt kulturkonservativ syn på välfärdsstaten. Efter vad jag förstår utmärks kulturkonservatismen främst av sitt försvar av traditionella värden; ifråga om välfärdsstaten rör det sig möjligen om en nyansskillnad gentemot socialkonservatismen.⁶ Och ett annat exempel: hur ser socialkonservatismen och liberalkonservatismen på marknaden? Är det bara liberalkonservatismen som har en positiv syn på marknadsekonomin?

Riktigt komplicerat blir det när nyliberalismen tar plats på scen i slutet av 1970-talet. Trots att förhållandet mellan liberalism och konservatism är centralt för Ljunggren ägnar han märkligt lite uppmärksamhet åt skillnaden mellan de båda ideologierna. Först nyliberalismen ges något som liknar en definition. I en tidig passage heter det att nyliberalismen är "några traditionella högerståndpunkter, vässade med nya argument, men så anbragta att de liberala inslagen dominerar" (s 323). Längre

fram ökar precisionen utan att för den skull bli öronbedövande (minimera välfärdsstaten; krisen är politikens kris, inte kapitalismens). Hur dessa ståndpunkter skall jämföras med de tre tankeskolorna förblir oklart. Vad mera är, när framställningen når fram till det slutande åttiotalet försvinner nyliberalismen som självständig idéinriktning för att i stället uppgå i liberal-konservatismen.⁷

På det hela taget förefaller det som om just "liberalkonservatismen" spökar till det särskilt mycket för Ljunggren. Genom framställningen används uttrycket i tre olika sammanhang:

I. Som beteckning på en tankeskola inom högern med ovan nämnda innehåll.

II. Som beteckning för renodlad liberalism, alternativt nyliberalism, när den dyker upp inom högern.

III. Som en samlande beteckning för ideologin hos dagens moderata samlingsparti.

Till den sistnämnda användningen, som dyker upp oannonserad i avslutningskapitlet, skall vi strax återkomma.

Sammanfattningsvis är det möjligt att det finns en röd tråd i Ljunggrens sätt att precisera sina tankeskolor, men i så fall överstiger det undertecknads förmåga att spåra den. Ett uttalande av den socialkonservative Ture Hulthén gör sig påmint. Verkligheten beskrivs bäst som "töckenhöjld, outstakad och full av irrationella moment".⁸

Att precisera idébärare

Ett andra analytiskt steg, vid sidan av att ringa in idékretsarna, är att precisera *bärarna* av de aktuella idéerna. Här finns återigen två huvudalternativ. Alternativ ett är att knyta idéerna till en preciserad aktör, i extremfallet en enskild person vid ett specifikt tillfälle. (Hur såg Ross Perot på demokratins framtid under presidentvalskampanjen 1992?) Alternativ två är att fokusera på idéerna och låta dessa styra urvalet av idébärare, kanske för att kartlägga argumenten i de senaste decenniernas EG-debatt. Även om det i en studie organiserad enligt den senare principen är viktigare *vad* som sägs än *vem* som yttrar sig, kommer man dock inte

undan ett ställningstagande till vilka partier, tidningar, experter, riksdagsdebatter etc som skall nagelfaras. (Hur vet man t ex att någon annan aktör inte kunnat tillfoga ytterligare relevanta argument?)

Ljunggrens diskussion av denna bärarproblematik skiljer mellan *particentralitet* och *idécentralitet*. "Particentrala" studier fokuseras på officiella ställningstaganden; det är uttalanden av representativa personer och innehållet i officiella partidokument som är analytiskt intressanta. Idécentrala studier är i stället fokuserade på det idéhistoriskt intressanta; uttalanden av i förhållande till partiet perifera personer kan säga något viktigt om det förflutna eller om det som komma skall, medan ledande partiföreträdare kan vara relativt oviktiga (s 28-29).

Ljunggren framför goda argument för att följa vart och ett av spåren. Tveksamt blir det först när man inser att han i sin studie valt *båda* framkomstvägarna. Tillsammans med övriga lösliga avgränsningar innebär det att Ljunggren skaffar sig en metodologisk generalklausul. Ledande partirepresentanters göranden är självklart intressanta, och uttalanden av perifera personer kan tas upp som varande idéhistoriskt givande (första gången embryot till en välfärdspositiv tanke dyker upp, sista gången någon förespråkar risbastu åt uppstudsiga tonåringar etc). I praktiken kan Ljunggren rita och berätta ungefär vad han vill om högers idédebatt.⁹

En granskning av boken ger vid handen att balansen mellan de båda infallsvinklarna förskjuts efterhand. Allt eftersom vi närmar oss nutiden får partiets ledande representanter större utrymme. En skeptiker skulle förklara skillnaden som ett resultat av ändrade urvalsprinciper. Men det finns också en substantiell tolkning att göra. Vad vi ser är i så fall en konsekvens av politikens professionalisering. Numa sköts partiernas ideologiska utveckling av heltidspolitiker i centrala positioner inom partiet. Halvprofessionella, som vid sidan av politiken sköter företag, lantbruk eller professorstjänster, (för att ta tre exempel ur partiledarhistorien), lämnar inte längre några bidrag till den interna programdiskussionen.

Ljunggren gör en ytterligare precisering av studiens centrala idébärare, "den svenska högern". Förutom partiets riksorganisation så anges också ungdomsförbundet, kvinnoförbundet och det fristående studentförbundet som viktiga aktörer (s 28).¹⁰ Av "andrahandsorganisationerna" får ungdomsförbundet komma till tals med största regelbundenhet, och även studentförbundet är ofta om än osystematiskt citerat, allt med den uttalade – och intresseväckande – önskan att "se vad som är på gång". Kvinnoförbundet förekommer däremot endast sporadiskt. Huruvida förhållandet skall föranleda några slutsatser lämnas vi att själva reflektera över.

Att välja och utnyttja material

Preciseringen av idébärare hänger nära samman med valet av material. Även på detta område kan två olika förhållningssätt urskiljas. Idéanalytikern kan antingen bearbeta en väl avgränsad materialkategori – valmanifest och offentliga anföranden är två av ett otal tänkbara exempel – eller så kan denne genomsöka ett brett spektrum av materialtyper. Liksom ifråga om idébärarna ger den skarpare avgränsningen fördelar när det gäller representativitetsdiskussioner och reliabilitetskontroller (man vet exakt vad man har gjort), men samtidigt ökar förstås risken att något väsentligt förblir oupptäckt.

Ljunggren har, kongenialt med hans övriga forskningsstrategiska ställningstaganden, valt att tråla i en lång rad materialtyper. Förutom officiellt antagna program analyseras bl a stämdebatter, förarbeten från programkommittéer, artiklar, broschyrer, böcker, styrelseprotokoll, enstaka riksdagsmotioner, och han har även gjort personliga intervjuer med några huvudrollsinnehavare.

Den påtagliga fliten ifråga om materialinsamlandet motiveras av vad som kan kallas ett idéanalytiskt credo: Det politiskt intressanta i ett partis idédebatt sägs *före* antagandet av de officiella dokumenten. Enbart okunniga och formalister inriktar sig på de urvattnade kompromissprodukter som kallas partiprogram, handlingsprogram och principprogram.¹¹

Övertygad om värdet av Ljunggrens credo känns det nästan småskuret att peka på de representativitetsproblem som gör sig påminda. Vilken status skall tillskrivas olika materialtyper? Vad krävs för att partiet skall sägas ha ändrat ståndpunkt? Hur skall t ex ändringar mellan programförslag och slutdokument tolkas? Rör det sig om en skrivning som har starkt stöd i partiet men som stryks i sista stund för att blidka en oppositionsgrupp? Eller har förslagsställarna vandrat i väg på egen hand utan mandat? Ljunggren ger inget principiellt besked om sin syn på dessa och liknande frågor. Av praxis framgår dock att slutdokumenten *har* stor betydelse, men att det inte är ett nödvändigt villkor att en förändring kodifieras officiellt (se t ex de traditionella program som antogs mitt under den nyliberala eran i början av 1980-talet).

Stramare än den nu valda fingertoppsmodellen hade varit att skilja mellan olika typer av förändring: sådana som kodifierats i officiella dokument, sådana som enbart förespråkats av ledande personer osv. Rekommendationen kan låta kameral i överkant, men har fördelen att minska risken för osystematiskt prat (likom för ogenerat tesdrivande).

Det finns ytterligare frestelser med ett rikhaltigt materialurval som Ljunggrens. En överträdelsesynd som bör undvikas är att utan perspektivmarkörer blanda materialkategorier av olika typ, t ex genom att i ett och samma stycke citera både offentliga uttalanden och privata brevkomentarer.

Till god materialhantering hör vidare att påpeka obalanser i materialtillgången. I Ljunggrens fall gäller det närmast att han har haft tillgång till diskussionsprotokoll från bara några av de aktuella programkommittéerna. Han citerar utförligt (läs vällustigt) från exempelvis 1960-talets framtidskommitté: "(R)edan 1965 saknade 15 procent av svenska folket 'intellektuella förutsättningar att få arbete'. Dessa lågintelligenta grupper hade klarat sig i det gamla samhället där 'de kunde sköta höbärgningen och sådant där'..." (s 252).

Detta något kontroversiella uttalande kommenteras inte närmare utan läsaren lämnas att dra sina egna slutsatser. Jag vågar dock ta gift

på att liknande pinsamheter har sagts även vid andra tillfällen, och att de aktuella ledamöterna inte är särdeles cyniskt klarspråkande. Ljunggren kan knappast lastas för att återge kommittéens diskussioner – det fordras en Herodes för att mörda sådana älsklingar – men man kan kräva att läsaren görs uppmärksam på materialproblematiken. Idéanalytikern, liksom andra empiriker, måste helt enkelt göra ett hederligt hantverk.

Till det materialmässiga hantverkskunnandet skall även räknas ett källkritiskt medvetande. Om man som Ljunggren skildrar ofta dramatiska interna uppgörelser vill man som läsare bli övertygad om att tumreglerna samtidigt, oberoende och tendenskritik kommit till användning. Ur denna aspekt innehåller boken flera oroväckande passager. Ta t ex sammanträdet med Högerpressens förening dagen före partistämman 1946. Ungdomsgenerationens företrädare Bengt Lind skall där medelst slagkraftig argumentation ha vunnit en taktisk seger över närvarande (och till social välfärdspolitik skeptiska) riksdagsmän. Lite förvånande är att som enda källa för skildringen finna – just sagde persons minnesanteckningar (s 89). I den händelse det finns speciella skäl att fästa tilltro till dessa anteckningar vill man gärna ha dem presenterade.

Om bröderna Weibull fått komplettera Tingsten på idéanalytikernas klassikerlista skulle oklarheten aldrig ha uppkommit.

Att tolka ett material

Idéanalysen förutsätter en mer eller mindre avancerad tolkning av arbetsmaterialet. Här finns givetvis en omfattande teoretisk litteratur med begrepp som kontextualism, intertextualitet, sändarens intention och t o m textens egen intention. Avgörande i det här sammanhanget är att det även på tolkningens område kan anläggas hantverksmässiga synpunkter på analysens utförande.¹²

En grundläggande (om än långt ifrån glasklar) distinktion i fråga om tolkningen gäller huruvida idéanalytikern är ute efter textens latent eller manifesta innehåll. I en latent idéanalys är målsättningen att kartlägga underlig-

gande innehåll som människosyn, samhälls-syn, kosmologi, kognitiva kartor etc etc. Manifest idéanalys, däremot, sysslar med det innehåll som i någon mening står att utläsa på raderna, t ex inställning till proletarietets diktatur eller expansionistisk ekonomisk politik.

Latent idéanalys har sina särskilda validitets- och reliabilitetsproblem. (För att bli överblickbar torde den t ex närmast förutsätta en styrd analys med på förhand definierade kategorier.) Följande resonemang skall i stället koncentreras på kartläggningar av det manifesta innehållet.

Brutalt uttryckt är uppgiften för den manifeste idéanalytikern att läsa igenom och sammanfatta det aktuella materialet. Det rör sig förstås inte enbart om referat utan också om framtagande av det väsentligaste, själva kärnan, i idébärarnas resonemang. Ljunggren får illustrera arbetssättet: "Framförallt var det *husägandet* som stod i centrum för högerns programförkunnelse." Och: "Det egna hemmet var det bästa medlet för att uppnå *ägardemokratins yttersta mål*: den sociala harmonin" (båda citaten är från s 146, kursiv i original).

Problemet för idéanalytikern är att belägga den egna tolkningen; att som i det här aktuella fallet övertyga om att den yttersta målsättningen med ägardemokratien verkligen var att uppnå "social harmoni". En möjlighet är att ta fasta på idébärarnas egna uttalanden. Eftersom politiker sällan uttrycker sig i önskvärda kategorier torde det dominerande tillvägagångssättet ändå vara att idéanalytikern själv på ett eller annat sätt kommer fram till sin slutsats.¹³

De defensiva lösningarna på "beläggningsproblematiken" är att lägga bevisbördan på läsaren ("så länge du inte kan visa att jag har fel så får du acceptera min tolkning"), eller att hänvisa till forskarsamhällets avgöranden ("det här är min tolkning och nu får ni tillsammans avgöra dess bärighet"). Men innan idéanalytikern släpps iväg så långt bör denne avkrävas en ordentlig arbetsinsats. Uttalanden om exempelvis "yttersta målsättning" måste kvalificeras med citat eller hänvisningar. Och ifråga om särskilt tveksamma passager bör alternativa tolkningar redovisas. Den gemensamma nämnaren för dylika krav är att avmys-

tifiera verksamheten genom att tvinga idéanalytikern att redovisa sin bevisföring.¹⁴

Tyvär är inte dessa påpekanden så triviala som vore önskvärt. Åtminstone Ljunggren syndar ofta på nåden. Jag har fortfarande efter ett antal läsningar ingen klar föreställning om i vilket avseende "husägandet" dominerade högerns programförkunnelse (är det utrymmet eller någon intern logik som fällt avgörandet?), eller hur man fastlägger "det yttersta syftet" med ägardemokratien.

Rekommendationen att belägga tolkningar med citat är vidare villkorslös. Aldrig så eleganta karakteriseringar av ett tidskede, uppbyggda kring välfunna uttalanden av nyckelaktörer – något som kan kallas ett signum för uppsaliensisk idéanalys – är mindre värdefulla om inte två anständighetsvillkor uppfylls: citaten får inte plockas från olika sammanhang för att ge intryck av konsistens, och uttalanden från en och samma aktör vid ett tillfälle får inte belägga motstridiga uppgifter.

Vårt studieobjekt Ljunggren vidtar stundom avancerade citatoperationer för att styrka sina tolkningar. Sålunda får ett artikeluttalande av Per Unckel våren 1978 illustrera att moderaterna blivit mer kritiska gentemot politikernas styrningsambitioner, men att partiet fortfarande stod bakom välfärdsstatens princip. Några sidor längre fram får samme Unckel, med ett snarlikt uttalande på partistämman i månads-skiftet oktober-november samma år, representera en flygeluppfattning om individuell frihetssyn. Det är möjligt att Unckel blivit påtagligt mindre välfärdspositiv under sommaren och hösten 1978, vilket i så fall vore värt en mässa eller åtminstone en kommentar. Men mer troligt är att Ljunggren plockat citat utan att närmare bekymra sig om innehållsliga sammanhang.¹⁵

Ett annat och måhända allvarligare tolkningsbekymmer handlar om att hålla den föränderliga verkligheten under kontroll. Idéanalytiker som behandlar långa tidsperioder och som väljer att ligga nära originaltexten måste ta hänsyn till att nya samhällsfenomen dyker upp, och att ord ändrar mening. Noga räknat finns två potentiella fällor att trampa i: att använda nya beteckningar på gamla företeelser,

och att använda gamla beteckningar på nya företeelser. Den förra fällan riskerar leda till att idéanalytikern finner överdrivet stora förändringar, medan den senare fällan får motsatta konsekvenser.

Trots sitt halvseklångs tidsperspektiv, och trots många textnära analyser, finner Ljunggren ingen anledning att kommentera svårigheterna med den rörliga verkligheten. Frågan är om han inte därigenom råkat hamna i båda de skisserade fällorna.

Ett misstänkt exempel på att nya beteckningar använts för gamla företeelser är uttrycket "det civila samhället", som dyker upp i kapitlet om 1980-talets idéutveckling. Även om begreppet har en egen historia och referens – att ta ställning till dylika idéhistoriska spörsmål ligger bortom denna betraktelses ambition – antyder Ljunggrens framställning att moderaterna först nu började fundera över den socialpolitiska potentialen hos släkt- och vänskapsband. En stunds distanserad eftertanke över civilsamhällets innebörd hade kunnat separera det innehållsligt nya i partiets position från rent språkliga innovationer.

Ett exempel på det motsatta feltrampanget, att behålla gamla beteckningar för nya företeelser, skulle kunna vara själva den klatschiga avhandlingsrubriken, "folkhemskapitalism". Efter vad jag förstår är folkhemskapitalism inte något annat än Ljunggrens beteckning på Jarl Hjalmarsons ideologiska program från 1950-talet, egendomsägande demokrati. (Möjligen rör det sig om Ljunggrens beteckning på den samhällsutopi som kan härledas ur föreställningen om egendomsägande demokrati.) Av lätt insedda skäl är diskussionen om denna högerns vision av en folkhemskapitalism mest utförlig i kapitlet om 1950-talet. När uttrycket återkommer i senare kapitel får det beteckna delvis andra företeelser, helt enkelt därför att 1950-talets visioner inte längre har så stor aktualitet. Folkhemskapitalism förefaller stå för ett löslig bygge där själva ordet utgör det sammanhållande kittet.

Nu skall i ärlighetens namn framhållas att bekymret med den föränderliga verkligheten drabbar även andra forskningsmetoder än idéanalysen. Surveyanvändare, för att ta ett ange-

läget exempel, kan inte ta för givet att en frågeformulering har samma innebörd 1956 som 1991. Under attack tvingas även surveyforskaren att retirera bakom rimlighetsargumentet.

Kriterier för slutsatsdragning

Sedan tolkningen klarats av kan idéanalytikern övergå till att konstruera kriterier för slutsatsdragningen. Typiska sysslor i sammanhanget är att avgöra huruvida en idébärare har förändrat sin uppfattning mellan två tillfällen, och, vid genetiska analyser, att ta ställning till huruvida idémängden B är influerad av ideologin A. I linje med tidigare strategiska ställningstaganden har idéanalytikern två huvudalternativ att välja mellan: att ställa upp formella villkor, eller att föra resonerande resonemang. Att räkna ord respektive att göra intuitiva fingerspetsbedömningar kan representera två extremer ifråga om slutsatskriterier. Oavsett om idéanalytikern prioriterar preussisk precision eller österrikisk charm är det ett minimikrav att slutsatserna ges ordentliga motiveringar.

Ljunggren har valt ett informellt förhållningssätt till slutsatsdragningen. Men det innebär inte att han avhåller sig från finstämda avgöranden ifråga om högerens programutveckling. Det kan t ex heta att en person argumenterar "tillräckligt kritiskt för att karaktäriseras som en välfärdsstatens motståndare" (Gunn Hermelin på 1950-talet, s 65), eller att en förnyelseprocess "inte var tillräcklig för att tala om ett skifte i synsätt" (Studentförbundet på 1970-talet, s 323). Tyvärr lämnas ingen närmare information om detta uppenbarligen känsliga mätinstrument. Som läsare svävar man i okunnighet om kriterierna för att slutsatsen skall väga över i den ena eller den andra riktningen. Det förs heller inte något utförligare allmänt resonemang som hade kunnat hjälpa den oinvigde på traven.

Direkt besvärande blir förhållningssättet när Ljunggren skall driva hem en av sina huvudteser, att höger i allt väsentligt har upprätthållit en och samma ideologiska huvudlinje under efterkrigstiden. Registrerade skiftningar i

ställningstaganden sägs vara en konsekvens av *anpassning* till samhällsutvecklingen snarare än av en grundläggande *förändring* av ideologin. Alldeles uppenbart kräver tesen verktyg som kan skilja ideologisk *anpassning* från ideologisk *förändring*, men några sådana presenteras aldrig. Gång på gång *försäkrar* Ljunggren att det rör sig om *anpassning* och *kontinuitet*, men några argument syns inte till. Det närmaste han kommer är hänvisningar till "tidsandan", ett centralt begrepp som inte heller det ges någon som helst precisering. (Man kan misstänka att det är en sammanfattning av andra partiers ståndpunkter och rådande åsiktsstämningar i valmanskåren och massmedier.) Frågan om *anpassning* eller *förändring* är helt enkelt inte forskningsbar utan en analysapparat av helt annat karaktär än den Ljunggren tillhandahåller. (Ett utkast till en sådan analysapparat presenteras i nästföljande avsnitt.)

Avsaknaden av kriterier för slutsatsdragning eroderar trovärdigheten av också Ljunggrens etiketterande – genetiska – analys. Varje nytt officiellt program karakteriseras med hjälp av tankeskolorna kulturkonservatism, liberalkonservatism och socialkonservatism. Ljunggren spårar vid samtliga tillfällen inslag av samtliga tre skolor, om än med varierande tyngd. På vilka grunder – antal element (byggstenar), intern logik eller helhetsbedömning – etiketterna klistras är dock svårt att säga.

Tillsammans med de oklart definierade tankeskolorna möjliggör de lösliga kriterierna för slutsatsdragning också en djärv sammanfattande analys. Som tidigare påpekats låter Ljunggren den liberalkonservativa tankeskolan anta en ny skepnad i avslutningskapitlet. Resonemanget, som dyker upp utan närmare förvarning, citeras här i sin helhet:

Tiden talar för att den liberalkonservativa partidoktrinen mer och mer uppfattas som en egen idéströmning. Olika social-, kultur- och liberalkonservativa beståndsdelar synes smälta samman till en mer enhetlig idéinriktning. Sammansmältningstanken är inte ny. Den innebär inte heller att renodlade kultur-, socialkonservativa eller liberala in-

riktningar försvinner, tvärtom kan fusionsprocessen leda till, som vi sett, att dessa ytterligheter tenderar att söka sig ut ur partiet eller på annat sätt söker bevara sin profil. Men de för tillfället impopulära inriktningarna tycks också ha haft en fristad inom högern – det har visat sig att även sådana tankelinjer som ansetts 'förlegade' kan komma till heders igen (s 412).

Slutsatserna förtjänar att upprepas: Liberal-konservatismen håller på att utvecklas ("smälta samman") till en egen idéströmning i paritet med liberalism och konservatism. Samtidigt kan högerns partidoktrin komma att också fortsättningsvis innehålla kulturkonservativa, socialkonservativa och även renodlat liberala element. Skollärare John Chronsough lyssnar fascinerat.

Principer för slutsatsdrägnig

Ett återstående strategiskt ställningstagande för den vetenskaplige idéanalytikern gäller undersökningens design; vilken jämförelseprincip som skall väljas. Som alltid finns möjligheter att göra jämförelser i *tiden* (dvs den aktuella idébäraren vid olika tillfällen) och *rummet* (andra idébärare eller "verkligheten"). Ett ytterligare alternativ vid främst genetiska analyser är förstås att jämföra med teoretiska konstruktioner som renodlade ideologier.

Som framgått består Ljunggrens jämförelsepunkter av tiden (högers idédebatt vid olika tillfällen under efterkrigstiden) och teoretiska konstruktioner (tre tankeskolor). Gott nog så, kan tyckas. Ändå är frågan om han inte här begått ett misstag. Med ett annorlunda undersökningsdesign kunde analysen ha stramats upp betydligt.

"Verkligheten" i form av den praktiskt förda politiken är ett näraliggande jämförelsealternativ. Visst är det fullt acceptabelt att som Ljunggren uteslutande analysera politiska idéer, men man kan fundera på om inte idéanalytikerna i gemen borde göra regelmässiga nedslag i praktisk politik. För surveyforskare, som likaledes sysslar med abstraktioner som åsikter och kognitioner, är det en självklarhet att

försöka validera mätningarna mot beteendedata. För idéanalytikerna skulle det vara en analog försäkran mot att man inte intresserar sig för luftiga ordpastejer – och även ett korrektiv mot överdrivna slutsatser – att jämföra uttalanden med faktiskt beteende i exempelvis parlament och valrörelser. För Ljunggrens del hade det varit aktuellt att pröva t ex iakttagelsen att högern aldrig varit så liberal som i skiftet mellan sjuttio- och åttiotal mot partiets politiska ställningstaganden under samma period.

Än mer väsentligt i en studie av Ljunggrens typ är att göra jämförelser med *andra partier*. Att sätta högern i relation till konkurrenternas ideologiska positioner är ett sätt att komma åt den föränderliga verkligheten. Om förhållandet mellan partierna förblir detsamma över en längre tidsperiod stärks tilltron till tesen om ideologisk kontinuitet och vice versa. En relationistisk ansats gör det vidare möjligt att uttala sig om grad av liberalism inom moderaterna i förhållande till framför allt folkpartiet (eller i förhållande till systerpartier i andra länder).¹⁶

Ovanstående kan låta som en version av den trista synpunkten att författaren borde ha skrivit en annan bok. Men Ljunggren kunde ha kommit långt genom att utnyttja publicerade forskningsresultat. Det väsentligaste i sammanhanget är att visa insikt om den grundläggande principen för valet av undersökningsdesign – intressanta slutsatser kräver intressanta jämförelser.

Mark Twain och idéanalysen

Granskningen av Ljunggren är slut och det är dags att sammanfatta synpunkterna. Figur 1 utgör en sammanställning av den checklista som har kommit till användning.

Det finns ingen anledning att upprepa argumentationen för att Ljunggren på flera punkter må åsättas betyget "icke fullt nöjaktig". Detta mediokra BC skall heller inte ses som ett sammanvägt slutomdöme. Envar som studerar "Folkhemskapitalismen" kan konstatera att jag delvis har våldfört mig på innehållet. Som påpekades i inledningen har boken en rad för-

<p>Val av metod</p> <ul style="list-style-type: none"> * Metodologisk självförståelse (överensstämmelse mellan ord och handling) * Metod med tillämpning <p>Precisering av idémängden</p> <ul style="list-style-type: none"> * Avgränsningar och konsistent tillämpning * Ev jämförelsepunkter (ömsesidigt uteslutande, täckande och parallella) <p>Precisering av idébärare</p> <ul style="list-style-type: none"> * Identifikation * Val mellan aktörscentralitet och idécentralitet <p>Val och utnyttjande av material</p> <ul style="list-style-type: none"> * Urvalets rimlighet * Representativitetsdiskussion * Hantering av materialkategorier * Hantering av materialtillgång * Källkritisk medvetenhet <p>Tolkning</p> <ul style="list-style-type: none"> * Beläggens utförlighet * Citathantering <p>Kriterier för slutsatsdragning</p> <ul style="list-style-type: none"> * Rimlighet och utförlighet * Motiveringar <p>Principer för slutsatsdragning</p> <ul style="list-style-type: none"> * Undersökningsdesignets möjligheter

Figur 1. Checklista för idéanalytiker

tjänster. Det rör sig i själva verket om ett verk som kommer att bli mycket läst och finnas med i debatten (dock ej den metodologiska) under överskådlig tid. Alltför få statsvetenskapliga böcker erbjuder lika högt läsvärde. Att det rör sig om ett betydelsefullt arbete illustreras också av att det förmått väcka avsevärd uppmärksamhet i dagstidningar och tidskrifter.¹⁷

Intressantare än att fortsätta kölhalandet av "Folkhemskapitalismen" är att något fundera över den idéanalytiska traditionen som sådan. Hur hade arbeten som "Statskyrkodebatten", "Harald Hjärne och konservatismen", "Planhushållningsdebatten", "Debatten om forskningen och samhället", "Unionsdebatten 1905", "Koreakriget i svensk debatt" eller "Kommunism på svenska" klarat motsvaran-

de granskning? Kanske är det för övrigt alltför stränga krav som har ställts upp? Skulle måhända en idéanalys enligt valforskningens metodbok bli preciosa snarare än precis?

En tanke som dock smyger sig på är att den idéanalytiska ansatsen har en inneboende tendens att bekräfta uppställda hypoteser. En gemensam nämnare för de strategiska ställningstaganden som idéanalytiker gör skulle vara att data ofta ges små möjligheter att sparka tillbaka. Metoden konvergerar i så fall mot det som i statistiska sammanhang kallas "typ 2-fel", dvs att acceptera hypoteser som egentligen är falska. Idéanalysen har därmed motsatta förtecken som den klassiska källkritiken, vars stränga regelverk gör det till en högst påtaglig risk att förkasta hypoteser som egentligen är sanna ("typ 1-fel").¹⁸

Kanske är det dags att modifiera Mark Twains bekanta lögn-taxonomi. Framledes borde det heta: vanlig lögn, förbannad lögn och – idéanalys.

Peter Esaiasson

Noter

1. För exempel på välvilliga läsningar, se t ex Gösta Bohman i Svenska Dagbladet (92 12 28), Maria Carlshamre i Dagens Nyheter (92 12 04) eller, varför inte, Peter Esaiasson i Tidens aprilnummer 1993.
2. Som alla vet lanseras distinktionen i Vedung (1977:18-22). Jag är här hygglig nog att bortse från att källtexten under funktions-rubriken även inkluderar propagandaanalyser där idéinnehållet fungerar som oberoende variabel.
3. Jörgen Hermansson (1984; 1990) drar parallellerna till slutna respektive öppna frågeformuleringar vid surveyundersökningar.
4. Kravet "täckande" är en mildare version av det vanligen använda "uttömmande". Att finna logiskt eller empiriskt uttömmande kriterier vid konstruktion av analyscheman är en akilleshäla inom samhällsvetenskapen, och det är ohemult att mäta varje enskilt försök mot detta svåruppnådda ideal.
5. Den hugade kan pröva en formaliserad uppställning med idémässiga byggstenar på ena axeln, tankeskolor på den andra och ställningstagande till respektive byggsten som cellvärde. Intrycket blir dispat, jag försäkrar.
6. Ett belegg för att kulturkonservatismen går på skrå gentemot de båda övriga tankeskolorna och inte har så mycket med välfärdsstaten att göra står att finna i kapitelindelningen. Femtiotalets uppgörelse mellan konfessionella och "lagomreligiösa", det som så småningom ledde till bildandet av kds, har placerats i ett eget kapitel, skiljt från skildringen av Jarl Hjalmarsons välfärdsutopi "egendomsägande demokrati" (se det för övrigt mycket läsvärda kapitel 5, "Väktarna på muren").
7. Försök t ex att förena nedanstående analys med föreställningen om tre separata konservativa tankeskolor: "Tiden mellan de två stämmorna 1975 och 1978 kom att i flera avseenden fördjupa moderaternas liberalkonservativa hållning. Tonen skärptes. Den konservativa idékretsen (!?) trängdes tillbaka, samtidigt som det fanns ett öppet motstånd till denna tendens mot renodlad (!?) liberalism" (s 308). Fusionen mellan nyliberalism och liberalkonservatism offentliggörs aldrig av Ljunggren utan den är mitt försök att sammanfatta vad som händer i kapitel 8.
8. Citat s. 31. Ljunggren presenterar ytterligare ett analysredskap – åtskillnaden mellan släpänkarkonservatism och ankarfästeskonservatism. Begreppsparet representerar två alternativa konservativa strategier för att balansera samhällsutvecklingen. Släpänkarkonservatismen är en broms, en regulator av utvecklingen; konservatismen blir en hållning eller en procedur. Ankarfästeskonservatismen är däremot innehållslig; det gäller att försvara grundläggande värden, i värsta fall som den ståndaktige sista soldaten. Det rör sig återigen om en intressant och spännande tankegång. Men tyvärr försvinner begreppsparet någonstans halvvägs i handlingen. Ljunggren avslöjade under disputationen att det fallit offer för slutredigeringen. Med motsvarande krav på putsningsprecision kan finsnickarna börja använda motorsåg.
9. Ur andra aspekter än det "vetenskapliga" är man som läsare tacksam för Ljunggrens vägval. Särskilt kulturkonservativa som femtiotalets Birger Ekstedt har ett högt underhållningsvärde. Gunnar Biörck på fyrtioalet är ett annat säkert kort. Och man kan ana att framtiden kommer att finna lika mycket nöje i de nyliberala fundamentalisternas tråtor om exempelvis det korrekta förhållningssättet till en oren organisation som moderata samlingspartiet (se kapitel 8).
10. Utöver de inledningsvis utpekade aktörerna får även andra mer eller mindre organiserade grupperingar inom högern betydande utrymme, exempelvis det närmast fraktionsartade kulturrådet på 1950-talet.
11. Ljunggren undviker tyvärr att diskutera övriga principiella aspekter av sitt materialval. En sådan diskussion kunde blivit mycket givande då hans breda materialinsamling inte är alldeles vanlig inom genren.
12. Noteras kan att Ljunggren inte ser någon anledning att förhålla sig till senare års tolkningsteoretiska diskussioner. Även en förhärdad empiriker kan finna det aningen kråkinkel att helt negligera existensen av Skinner och diverse kontinentala filosofer.

13. Se t ex Hadenius' (1984) uppsats om beläggandet av motiv vid intentionala analyser.
14. För en utförligare argumentation, se Hermansson (1984:31-3) och där anförd litteratur.
15. Se s 313-4 och 316.
16. En illustration till hur snett det kan bli om inte andra idébärare förs in i bilden är Yvonne Hirdmans uppmärksammade rapport "Att lägga livet till rätta". Genom att studien ensidigt fokuseras på makarna Myrdal och på socialdemokratin blir vänstern orättfärdigt skuldbelagd. Andra politiska aktörer hade likaså en paternalistiskt fostrande syn på medborgarna. Ljunggren tar upp problematiken i en fotnot, där han konstaterar att Hirdmans kritik mot "veterinärinställning" och synen på folket som ett "material" också bör riktas mot högern (s 111).
17. Blott träbockar kan undvika att charmas av iakttagelser som denna: "I den moderna välfärdsstaten var medelklassen, helst betraktad som en radhusfamilj med bankbok, 1900-talshögerns svar på 1800-talskonservatismens odalbonde. Efterkrigstidens höger skrev emellertid inte poem till radhusfamiljens ära – man anordnade istället möbleringstävlingar och motionerade i riksdagen om subventionerat bostadssparande" (s 409). Det positiva omdömet gäller dock inte korrekturläsningen. Boken vanpryds av över 250 fel av allehanda slag. Smått tragikomiskt blir det när Ljunggren meddelar att en artikel av Birger Ekstedt var felstavad i original (not 28 s 239).
18. I statistiska analyser är det ju forskaren själv som genom att höja eller sänka signifikansnivån får göra avvägningen mellan de båda felsluten.

Referenser

- Hadenius, A. (1984) "Att belägga motiv." i A. Hadenius – R. Henning – B. Holmström *Tre studier i politiskt beslutsfattande*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hermansson, J. (1984) *Kommunism på svenska? SKP/VPK:s idéutveckling efter Komintern*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hermansson, J. (1992) "Herbert Tingsten som offentlig debattör – en svensk Voltaire." *Teologisk kvartalskrift* 68 s 172–182.
- Hirdman, Y. (1989) *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlsons.

Vedung, E. (1977) *Det rationella politiska samtalet. Hur politiska budskap tolkas, ordnas och prövas*. Stockholm: Aldus.

LENNART LUNDQUIST: *Ämbetsman eller direktör? Förvaltningschefens roll i demokratin*. Stockholm: Norstedts Juridik 1993.

En av de frågor som diskuteras i Lennart Lundquists *Ämbetsman eller direktör?* är försöken inom den offentliga sektorn att efterlikna ledningen av det privata näringslivet. Skall man kort sammanfatta författarens budskap på denna punkt kan man säga att såväl ämbetsmannasom direktörsidealet är olämpliga som modeller för svensk förvaltning. Ämbetsmannen har blivit obsolet på grund av samhällsförändringar som kräver en mer dynamisk och flexibel administration. Om, å andra sidan, denna dynamik och flexibilitet införs genom att ett direktörsideal importeras från den privata sektorn blir resultatet också fel, på grund av att modellen stämmer illa med de uppgifter som den offentliga förvaltningen har.

Lundquists arbetsmetod är i hög grad baserad på konfrontationer mellan idealtyper. Hans undersökning utgör, som han säger, "en empirisk analys av en viss typ av förvaltningsnormer som omfattas av de offentliga makthavarna." (s11) Avsikten med boken är att klarlägga den norm som bör gälla mellan de bägge företeelserna demokrati resp förvaltningschefer. Två grundfrågor är: "Hur bör förvaltningschefen förhålla sig till demokrati?" och "Vilken typ av förvaltningschef är mest lämplig i demokrati?" Orden "mest lämplig" är strategiska: det handlar om att studera betingelserna för ett sammanförande av ledarskap och demokrati, detta till skillnad från en alternativ utgångshypotes om att ledarskap och demokrati står i motsatsställning till varandra i ett slags nollsummespel. Hypoteser av det senare slaget är, som Lundquist visar, inte ovanliga i den samhällsvetenskapliga litteraturen.

Lundquist utarbetar idealtyper för tre teoretiska enheter: "demokrati", "chef" och "stat".

Den första preciseras till politisk demokrati (i kontrast till "förvaltningsdemokrati" och "demokratiska förvaltningsdrag") och delas upp i en process- och en substansdimension. Ideal-typen för chef ställs upp med utgångspunkt från chefens beslutssituation (enkel/statisk contra komplicerad/dynamisk) och beslutsprocessens karaktär (problemlösning contra konfliktlösning). På så sätt erhålls fyra betraktelsesätt eller skolor vad gäller synen på styrning: ämbetsmannaskolan, expertskolan, politikerkolan och intressentskolan. Dessa fyra skolor visar sig innehålla fem chefstyper (i och med att "expert" kan tolkas på två sätt): ämbetsmannen, politruken, teknokraten och direktören, medlaren. I ett tredje steg identifierar Lundquist olika statstyper: auktoritetsstaten, myndighetsstaten, expertstaten, förhandlingsstaten och marknadsstaten.

På denna grundval kan så chefstyperna ställas i relation till demokratinormen liksom till den typ av stat där ledningen utövas. I synnerhet blir det fråga om att undersöka om ämbetsmannen och direktören är förenliga med demokratinormen eller inte. (kap 6). Resultatet har antytts i inledningen: ämbetsmannasidealet faller bort närmast av pragmatiska skäl, medan direktörsidealets ekonomism redan på teoriplanet är oförenlig med demokratin. Eller, som Lundquist säger: "För statsvetaren framstår hela argumentationen om en apolitisk förvaltning som minst sagt egendomlig" (s 136)

Ett avslutande kapitel behandlar begreppet "offentligt etos", dvs de föreställningar som bör läggas till grund för styrningen av den offentliga verksamheten. Detta etos omfattar dels ansvar, dels ledarskap: förvaltningschefen skall svara mot krav från politiker, organisationer och medborgare och se till att demokratin idéer präglar verksamheten, vilket bl a innebär att också de anställda agerar i enlighet med demokratiska principer. Chefen kan här komma i en situation av korstryck mellan uppdragsgivarnas/medborgarnas förväntningar och de anställdas.

En huvudslutsats hos Lundquist är att de rationalitets- och effektivitetsvärden som på senare år kännetecknat förvaltningen – direktörsidealet – stämmer illa överens med före-

ställningen om ett offentligt etos. Om inte ämbetsmannasidealet kan återupprättas, så är det ändå viktigt att finna alternativ till de snävt effektivitetsbetonade innebörden av offentligt ledarskap. "Vad som fordras", säger Lundquist i avslutningen av boken, "är en förskjutning från rationalistisk till demokratisk komponent" (s185).

Det är inte lätt att ge ett omdöme om den här boken. Jag tror att detta beror på att författaren slitits mellan sitt vetenskapliga-taxonomiska intresse och intresset att kommentera viktiga politiska utvecklingsdrag i dagens Sverige. Boken ställer i utsikt en diskussion kring förvaltningschefens roll i demokratin, men stannar på tröskeln till det rum där det empiriska problemet finns. Det skall medges att författaren ordentligt garderar sig mot alltför överdrivna förväntningar bl a genom att säga sig främst vilja ge "idéer som sedan kan utvecklas till någon form av realistisk teori" (s 26). Ett beskedligt syfte förvisso, men en väl ljum deklARATION i en bok om principerna för offentlig förvaltning.

Just i frågan "Ämbetsman eller direktör?" har boken nämligen rätt litet att säga. Det är lätt att hålla med Lundquist när han beskriver managementskolans (managerialismens) inflytande på styrningen av den offentliga sektorn, och när han noterar att en negativ inställning till politik följer av denna utveckling. Den faktiska omfattningen av detta problem för Sveriges del är dock oklar. Lundquist citerar flera amerikanska forskare som pekar på riskerna i direktörsmodellen – James Stever hänvisar t ex i *The End of Public Administration* (1988) till att bristen på tydliga rollförebilder hos administratörerna resulterar i allmän anomi – men detta ger inte mycket material till belysning av problemets utbredning i vårt eget land. Visserligen finns här och var citat som antyder att det är långt lidet även för Sveriges del – ÖB ser t ex försvarsgrenscheferna som "produktionsledare" och ledningen av försvarsmakten som en "direktion" (s 120) – men något svar på i vilken grad direktörsidealet tagit överhanden hos oss får man inte.

Detta är i och för sig acceptabelt, med den teoretiska betoning som boken har. Det man

emellertid kan begära är att den föreslagna begreppsapparaten tillhandahåller goda instrument för empirisk forskning på området. Jag har mina dubier på denna punkt. Lundquists typologier verkar inte ha tillräcklig förmåga att skilja olika empiriska företeelser från varandra. Den indelning i chefstyper som görs lämnar ett något blekt resultat. Lundquist tvingas notera att i praktiken "används samtliga chefstyper ... så gott som helt utan diskriminering i snart sagt vilken cell /i tabellen över chefstyper, statstyper och demokratikrav/ som helst" (s 129). Han måste också, i den viktiga avslutande diskussionen om behovet av ett offentligt etos, konstatera att ingen chefskategori kommer undan kravet på ett etiskt fundament för sin verksamhet: "samtliga tjänstemän och i synnerhet förvaltningscheferna – oberoende av om de är ämbetsmän, teknokrater, direktörer, politruker eller medlare – /måste/ ha ett offentligt etos" (s 157). Trots kartograferingen verkar det alltså som om terrängen är motsträvig och inte låter sig beskrivas särskilt väl med de instrument Lundquist konstruerat. Nog borde man kunna ha mer riktade hypoteser om skillnaden mellan t ex ämbetsmän och "politruker" om deras syn på demokratins innehåll, eller om skillnaden mellan ämbetsmän och direktörer vad gäller behovet av produktivitet.

Bokens förtjänster ligger enligt min mening på ett annat område, nämligen i argumentation för att forskningen om demokrati resp om ledarskap hör ihop. Lundquist ställer två frågor: (1) Vad säger demokratiteorin om ledarskap? (2) Vad säger ledarskapsteorin om demokrati? I svaren på dessa bägge frågor borde finnas åtskilligt att hämta till belysning av den offentliga chefsutövningen.

Lundquists undersökning ger emellertid ett anmärkningsvärt magert svar. Det beror inte så mycket på Lundquist som på föremålen för hans forskning. Demokratiteorin har i allt väsentligt lämnat frågan om ledarskap åt sidan. Den radikaldemokratiska skolan (Bachrach, Pateman m fl) ser närmast på ledarskap som en antites till sitt eget budskap, och därmed är den närmast aktivt ointresserad att diskutera innehållet i offentlig chefsutövning. Samma as-

pekter gör också att teorin om demokrati som en konkurrens mellan eliter (Schumpeter m fl) visat måttligt intresse för ledarskapsforskningen. Formen för val av representanter blir här en fråga som är överordnad ledarskapets innehåll.

Ledarskapsforskningen å sin sida har om möjligt ett ännu mera knapphändigt intresse för demokratifrågorna, i varje fall så länge dessa gäller relationen mellan ledarna och deras huvudmän. Ledarskapsforskarna har en del att säga om ledarstilar (t ex om distinktionen auktoritärt contra demokratiskt ledarbete) men håller sig i allt väsentligt inom det som Lundquist kallar "demokratiska förvaltningskrav", dvs relationen mellan chefer och underordnade inom en organisation. Men demokratiproblemets viktigaste del berör de offentliga chefernas förvaltning av det uppdrag de fått från politikerna.

Det ligger, mot denna bakgrund, ett stort värde i Lundquists ambition att relatera ledarroller och demokratityper till varandra. En ämnesmässig bodelning mellan dessa områden har annars varit vanlig. Företagsekonomien har t ex haft en stark benägenhet att ensidigt intressera sig för exekutivnivån, medan statsvetenskapen inom ramen för demokratiteorierna koncentrerat sig på huvudmannafrågor. Det finns, som Lundquist understryker, starka skäl att behandla dessa områden inom en och samma teori.

Ämbetsman eller direktör? är ett teoretiskt vittsyftande arbete, men ger inte så mycket till den som vill veta hur det svenska mönstret för offentlig styrning förändrats. Baksidestextens förhoppning om att boken också kommer att läsas av tjänstemän i förvaltningen är därmed en aning optimistisk. Samhällsvetenskapliga forskare har däremot åtskilligt att hämta hos Lennart Lundquist. Inte minst gäller detta hans diskussion om behovet av att föra samman demokrati- och ledarskapsteorier.

Bengt Abrahamsson

PETER J. COUGHLIN: *Probabilistic Voting Theory*. Cambridge University Press, 1992

Den metodologiska ramen för Coughlins bok utgörs av public-choice-teorins "economic study of nonmarket decisions", dvs ekonomisk teori tillämpad på beslut och valhandlingar utanför marknaden (Muellers formulering, 1976 s 395). Studiet av individuellt valarbete utgör ett betydelsefullt inslag i public choice-skolan. Det perspektiv som anläggs är i allmänhet rational choice; i en eller annan form är nyttoximering involverad.

I boken behandlas ett politiskt system som i kort sammandrag ter sig som följer. Beslut/val träffas av väljare och kandidater efter det att man övervägt konsekvenserna av handlingsalternativen för egen räkning på basis av en nyttokalkyl, eller kanske snarare *som om* ("as if") man gjort detta. Det rationella beteendet över-sätts till spelteoretiska termer. Kandidaterna (partierna), genomgående två till antalet, är aktörer med direkt motstridiga intressen och utfallet, röstetalen för de båda kandidaterna, är beroende av beslut båda fattar. Vid konstant antal röstande (man bortser från röstskolkare och blankröstande) kan man följaktligen betrakta det hela som ett nollsummespel. Primärt är kandidaterna spelare, medvetna om alternativ/strategier och förväntad nytta av dessa, medan däremot väljarna inte antas agera taktiskt (vilket må anses vara rimligt vid tvåkandidatersspel). Kandidaterna är osäkra om väljarnas inställning (= "position i ett policyrum"), vilket uttrycks i sannolikhets termer; därav benämningen *probabilistic voting*. Kandidaternas utdelning (payoff) uttrycks i termer av inflytande/makt i Downs anda och kan, enkelt formulerat, uttryckas som andelen erhållna röster. En kandidat kan välja vilken som helst plattform/policy som instrument för att värva så många väljare som möjligt, dvs maximera förväntat antal röster eller vinstsannolikheten. Kandidaterna är således ej ideologiskt motiverade eller bundna. Även detta är i Downs anda: "Parties formulate policies in order to win elections, rather than win elections in order to formulate policies." (Downs, 1957, s. 28).

Jämviktsanalyser tillhörande spelen genomförs och jämviktslösningarna karakteriseras.

Införande av osäkerhet i en Downsmodell – en rumslig (spatial) modell för beskrivning av väljare och kandidater – kan ske på två punkter:

(1) De röstande är osäkra om partiernas positioner;

(2) Partierna är osäkra om väljarnas preferenser och tillskriver väljarna sannolikheter att rösta på visst parti.

Vid rent deterministiskt röstande uppstår en diskontinuitet i Downsmodellen som ställer till problem. För att få en jämviktslösning, tex det berömda medianväljarteoremet, måste man införa vad som kan förefalla besynnerliga, geometriska restriktioner på de röstandes preferenser: "entoppiga, symmetriska preferenskurvor". Utan restriktioner på preferenserna drabbas man fullt ut av Condorcets paradox: alla utfall är tänkbara vid majoritetsomröstning. Begreppet probabilistic voting infördes för ett 20-tal år sedan av Hinich och Ordeshook (1969) som ett steg mot ökad realism och anpassning till förutsättningarna vid val med massdeltagande ("low information context"). Man brukar sedan dess behandla kommitté-röstande (välinformerade deltagare och "direkt demokrati") och röstande i allmänna val var för sig. Att införa osäkerhet i Downsmodellen skapar kontinuitet och förutsättningar för jämvikt och stabilitet. Man kommer närmare ett svar på Gordon Tullocks undran när det gäller demokratiska politiska system: Why so much stability?

Det är möjligt att i enkla termer beskriva den grundmodell som bearbetas och generaliseras i boken. Låt s_1 och s_2 vara två positioner som intagits av de två kandidaterna i strategirummet (=policyrummet) och beteckna med $u(s)$ den nytta en godtycklig väljare förknippar med en position s . Deterministiskt röstande innebär att sannolikheten för att denne väljare skall rösta på kandidat 1, p_1 säg, är som följer:

$$p_1 = \begin{cases} 1 & \text{om } u(s_1) > u(s_2) \\ 1/2 & \text{om } u(s_1) = u(s_2) \\ 0 & \text{om } u(s_1) < u(s_2) \end{cases}$$

Probabilistiskt röstande å andra sidan innebär att man tänker sig att oddset (sannolikhetsknoten) för röst på parti 1 är

$$\frac{p_1}{1-p_1} = \frac{u(s_1)}{u(s_2)} \text{ dvs } p_1 = \frac{u(s_1)}{u(s_1)+u(s_2)}$$

Om i den deterministiska modellen nyttokvoten är, säg, 1,001, röstar man med parti 1; är den 0.999 röstar man med parti 2. Med sannolikheten =1 lägger man sin röst för det alternativ man föredrar oavsett hur ringa nyttodifferensen än må vara, såvida man inte är indifferent. I den probabilistiska modellen däremot är övergången mindre abrupt och väsentligt mjukare. Vid en nyttokvot (ett odds) nära 1 som vi här antagit, är sannolikheten ju i stort sett 1/2 för vardera partiet! Det är denna uppbromsning av väljarens respons (reaktion) som möjliggör existensen av en jämvikt i spelet. Man åstadkommer att p-funktionen blir konkav (för vettig nyttofunktion u) och konkav blir också den aggregerade funktion som ger förväntat antal röster för kandidaten/partiet. Tillämpning av spelteorimatematik garanterar oss då existensen av jämviktsstrategier för de båda spelarna.

I sin bearbetning av den probabilistiska modellen inkluderar Coughlin i den röstades nyttokalkyl enbart den röstades egen förväntade utdelning. Enkelt uttryckt, $u(s)$ ovan beror endast av en koordinat. De övriga koordinaterna i s , utdelningen för övriga röstande, ingår ej i kalkylen. (Väljaren är en "närsynt egoist"!)

Coughlin åberopar härvid Lucas axiom som ofta utnyttjas i marketing och psykologisk forskning och som är en variant av det från social choice-teorin välkända Arrowska IIA-antagande ("independence of irrelevant alternatives"). Vi noterar att nyttokvoten som bestämmer röstsannolikheten i modellen, $u(s_1)/u(s_2)$, endast kommer att bero av de erbjudanden den röstande själv erhåller från de båda kandidaternas plattformar s_1 och s_2 . I de individuella nyttofunktionerna kan man nu låta ingå individ- och policy-specifika variabler. Med dessa underliggande beteendeantaganden skulle man kunna statistiskt skatta mo-

dellen med hjälp av multinomial logit-fördelning (MNL). Välkänt i litteraturen är att denna statistiska fördelning kan härledas från nytto-maximering (se t ex McFadden 1982). En egenskap som härvid följer med på köpet av MNL är just IIA-egenskapen. Coughlin, som arbetar rent axiomatiskt-deduktivt, nöjer sig med att konstatera detta och är inte primärt intresserad av empirin i sammanhanget.

Coughlin behandlar några varianter av grundmodellen. I ett inledande kapitel gäller det kandidaternas strategier vid omfördelning mellan väljarna av någon nytthet. Strategi-valet innebär, originellt nog, att man skaffar sig ett rykte i väljarkåren ("redistributional reputation"). I ett avslutande kapitel införs en mer generell modell. Villkor för jämvikt under olika antaganden och jämviktslägets karaktär redovisas utförligt. Coughlin arbetar igenom de matematiska detaljerna ytterst ambitiöst, vilket gör boken något tungläst.

Vad som gör den av Coughlin utvecklade teorin särskilt attraktiv är att jämviktslösningar inte bara kan visas existera, utan att dessa jämviktslösningar faktiskt medför maximering av en implicit social välfärdsfunktion. Vi har med andra ord att göra med ett "invisible-hand" fenomen: de agerande beter sig som om ("as if") de eftersträvar att maximera en viss samhällelig välfärdsfunktion. En stor del av social choice-teorin har som bekant lett fram till "omöjlighetsresultat", som demonstrerat vad man *inte* kan göra snarare än vad man kan åstadkomma. Här visas att ett demokratiskt politiskt system, låt vara i enkel modellform, genom social aggregering förmår åstadkomma utfall, som faktiskt uppfyller vissa normativa krav.

Downsmodellen är robust och sparsmakad ("parsimonious"), rent av torftig kanske i någ-ras ögon. I så gott som allt ekonomiskt modellbyggande är aktörernas preferenser exogena, så även här. Som Dunleavy (1991) påpekar, kan det vara rimligt att se väljarnas preferenser som till en del genererade i och av det politiska systemet, dvs endogena. Målfunktionen kan diskuteras: kandidater/partier kan vara intresserade av annat än att maximera röstetalet och spatial rörlighet existerar naturligtvis aldrig

fullt ut ens i amerikansk politik. Ordeshook skriver (1986 s 296): "No doubt, many candidates do not seek simply to win elections – many, in fact, might not be in politics save for ideological or substantive policy commitments." På motsvarande sätt kan väljare vara bundna av ideologi eller partiloyalitet och givetvis också vara intresserade av nästans välfärd: rösta sociotropiskt.

Modellen är emellertid flexibel och medger generaliseringar i olika riktningar. Man har sagt att denna typ av "ekonomiskt" inriktad demokratiforskning utgör en "tillväxtindustri" (Enelow och Hinich 1990 s 1). Coughlin själv har svarat för en betydelsefull insats, men i boken utnyttjar han även åtskilliga andra forskares resultat. Sant är att också europeiska forskare deltar i utvecklingsarbetet: t ex holländare och schweizare inspirerade av respektive Frans van Winden och Bruno Frey. Avslutningsvis kan nämnas att ett arbete av Assar Lindbeck och Jörgen Weibull inom

detta område citeras med uppskattning av Coughlin.

Sven Berg

Referenser

- Downs, A. *An Economic Theory of Democracy* New York: Harper and Row 1957.
- Dunleavy, P. *Democracy, Bureaucracy & Public Choice* New York: Harvester Wheatsheaf 1991.
- Enelow, J. M. and M. J. Hinich (Editors) *Advances in the Spatial Theory of Voting* Cambridge University Press 1990.
- Hinich, M. and P. Ordeshook "Abstentions and Equilibrium in the Electoral process" *Public Choice* vol 7 s 81–106 1969.
- McFadden, D. "Qualitative Response Models" i *Advances in Econometrics* W. Hildenbrand, Ed., Cambridge University Press s 1–37 1982.
- Mueller, D. "Public Choice: a Survey" *Journal of Economic Literature*, vol 14 s 395–433 1976.
- Ordeshook, P. *Game Theory and Political Theory* Cambridge University Press 1986.